

Warszawa-Budapest 1956

Af János Tischler

Oversat af Jens Ellekær

Kilde: Aus Politik und Zeitgeschichte, B17-19, 2006, Bundeszentrale für politische Bildung

Aus Politik und Zeitgeschichte udgives af den tyske Forbundscentral for politisk dannelse (*Bundeszentrale für politische Bildung*) som et tillæg til ugeavisen *Das Parlament*. Med forbundscentralen egne ord har udgivelsen til formål at "offentliggøre videnskabeligt baserede, alment forståelige bidrag til samtidshistoriske og socialvidenskabelige temaer såvel som til aktuelle politiske spørgsmål. Tillægget er et forum til diskussion, en indføring i komplekse vidensområder og tilbyder en afbalanceret blanding af grundlæggende og aktuelle analyser."

János Tischler, Ph.D., født 1967; videnskabelig medarbejder ved Institut for den Ungarske Revolution 1956's historie (1956 Institut), Budapest.

Oversættelse fra ungarsk til tysk: Andreas Schmidt-Schweizer, Budapest.

Indledning

Massedemonstrationerne i Budapest den 23. oktober 1956, der blev indledningen til de revolutionære begivenheder i Ungarn, begyndte som en solidaritetstilkendegivelse for den såkaldte "polske oktober". Denne omstændighed bliver dels symboliseret gennem en af hovedlokaliteterne for begivenheden, pladsen foran statuen af den polsk-ungarske helt general Józef Bem, dels gennem parolen "Polen er vort forbillede; lad os på samme måde begive os ud ad den ungarske vej!"¹

1 Parolen gjorde det klart, at ungarerne ikke blindt ville kopiere forbilledet fra andre lande, men var af den opfattelse, at hver nation skulle slå ind på sin egen vej. Den polske general Bem, der havde deltaget i den polske frihedskamp 1830/1831, førte under den borgerlig-nationale revolution 1848/1849 de ungarske tropper i Siebenbürgen

Den 24. oktober kom det i Warszawa under en massedemonstration, der markerede højdepunktet for forandringerne i Polen, til en kobling mellem begivenhederne i de to lande.² Nogle studentergrupper, der havde fået kendskab til demonstrationerne i Budapest dagen før, mødte op med ungarske flag, hvilket udløste stort bifald blandt deltagerne i forsamlingen.³ Hen imod afslutningen på demonstrationen bevægede mere end tusind mennesker, hvortil yderligere tusind tilsluttede sig, sig til "den ungarske ambassade for at give udtryk for deres solidaritet med den ungarske nation". I Warszawas centrum sluttede en af de demonstrerende grupper med "en kort samling under parolen 'Warszawa-Budapest-Beograd'"⁴.

Der var i det efterår imidlertid et tredje sted, hvor de polske og ungarske begivenheder stod øverst på dagsordenen: Moskva. Repræsentanterne for de kommunistiske "broderpartier" var blevet indbudt til den sovjetiske hovedstad den 24. oktober 1956 for at blive informeret af Nikita Khrusjtjov om de sovjetisk-polske forhandlinger, som havde fundet sted nogle dage tidligere i Warszawa. Khrusjtjov havde kort forinden kun tøvende givet sit samtykke til indsættelse af sovjetiske tropper i Budapest den

mod østrigerne og russerne.

19. til 21. oktober afholdtes i Warszawa det 8. plenum i centralkomiteen (CK) for det Forenede Polske Arbejderparti (PZPR). Her skete der noget væsentligt: I skyggen af en truende militær intervention fra Sovjetunionen blev der valgt en ny ledelse med Władysław Gomułka som første sekretær for CK. Khrusjtjov anså dette skridt, der ikke var blevet afstemt med Sovjetunionen, for et anti-sovjetisk kup. Han forsøgte at ophæve det, men måtte i sidste ende acceptere det. Størsteparten af det polske samfund havde nemlig – netop på grund af truslerne fra Kreml – stillet sig bag Gomułka. Denne varslede betydelige ændringer og bragte en afslutning på de stalinistiske metoder i den kommunistiske magtudøvelse i Polen.
- 1956 *Institute Oral History Archive* (herefter OHA), interview nr. 572 med Emanuel Planer, dengang leder af den Polske Radios informationsafdeling, gennemført af János Tischler, 1993.
- Et udvalg af polske dokumenter vedrørende den ungarske revolution i 1956, som er samlet af forfatteren, blev udgivet i 1995 på polsk og i 1996 på ungarsk. Dokumenterne stammer primært fra PZPR's arkiv, Uden- og Indenrigsministeriets arkiv samt fra det Centrale Militærarkiv. I denne artikel baserer jeg mig på den ungarske udgave af dokumentindsamlingen: János Tischler (red.): *Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai* [Polske dokumenter fra den ungarske revolution i 1956], Budapest 1996. Hvor andet ikke fremgår, stammer alle efterfølgende citater og henvisninger fra dette værk.

23./24. oktober, fordi han på daværende tidspunkt endnu ikke havde udelukket en væbnet intervention i Polen. Ved mødet drejede det sig nu ikke længer kun om forholdene i Polen, men også om den eksplosive situation i Ungarn.

Efter den ”polske revolte”, som trods den immanente fare for en voldelig eskalation sluttede fredeligt, fulgte en hurtige tilspidsning af begivenhederne i Ungarn. Studenterne i Budapest krævede demokratiske friheder. Demonstrationerne udviklede sig til en folkeopstand, og hæren og politiet gik over til oprørerne. De sovjetiske tropper besatte strategisk vigtige punkter i Budapest og andre byer. Den populære reformkommunist Imre Nagy dannede en ny regering, indførte flerpartisystem og bebudede frie valg. Den 1. november 1956 trådte Ungarn ud af Warszawapagten og erklærede sin neutralitet. Fra den 4. november slog sovjetiske tropper revolutionen ned i blodige kampe.

Netop den ungarske revolution, som ud fra Sovjetunionens opfattelse kun kunne bringes til ophør militært, og som følge af hvilken omkring 200.000 ungarere flygtede til Vesten, gjorde det på dramatisk vis klart for Khrusjtjov, hvilke følger Sovjetunionen havde undgået gennem den politiske løsning på krisen i Polen. Set i lyset af historien om den ”polske oktober”, der ligeledes blev betragtet som ”revolutionær”, er det således ikke mærkeligt, at begivenhederne i Polen og Ungarn var forbundne.

Appel til ungarene

Den kommunistiske partiledelse, der var blevet valgt i forbindelse med de politiske forandringer i Polen i efteråret 1956, - og især Władysław Gomułka, der som partiledelsens ”førstemand” var vendt tilbage til magten - fulgte de ungarske begivenheder med største interesse. Ved siden af de underretninger, der kom fra Budapest, udøvede også den offentlige mening i Polen, som så en klar overensstemmelse mellem den ungarske og den ”polske revolution” - hvilket kom til udtryk i omfattende bloddonationer til de ”ungarske brødre” -, pres på den endnu svage partiledelse i Warszawa. Denne havde begivet sig ud på en vej med dybtgående reformer og

søgte i denne sammenhæng støtte og forbundsfæller i de øvrige lande i sovjetblokken, der dengang stadig var præget af den ”stalinistiske linie”. Den mente nu at have fundet en forbundsfælle i Ungarn. Den ungarske revolution havde til følge, at det stærke politiske og til dels også militære pres, som Moskva indtil da kun havde øvet på Polen, nu også kom til at ramme Ungarn. Dette var til polakkernes fordel, for så vidt at de lettere kunne gennemføre nødvendige forandringer - eksempelvis afløsningen af den sovjetisk-polske marskal Konstantin Rokossovski fra posten som minister for det nationale forsvar samt hjemsendelse af sovjetiske officerer og militærrådgivere.

Efter at den polske ledelse på grund af strømmen af modstridende underretninger om situationen i Ungarn henholdsvis sin egen mangel på orientering i dagene efter den 23. oktober, ikke havde meddelt sin stillingstagen, besluttede politbureauet for det Polske Forenede Arbejderparti (PZPR) på sit møde den 28. oktober at rette en appel til den ungarske nation. Den polske ledelse kunne på dette tidspunkt ikke længere forholde sig tavs, idet PZPR's centralorgan ”*Trybuna Ludu*” og følgelig også regionale aviser - med de ansvarlige organers billigelse eller gennem udnyttelse af den fuldstændige afmagt, som havde ramt censuren, - i deres lederartikler hilste den ungarske opstand velkommen. Fordi den polske ledelse kunne se mange paralleller til forandringerne i Ungarn, kunne en appel fra partispidsen få en positiv effekt på konsolideringen af den ungarske revolution og dermed også indirekte på situationen i Polen.

Den 28. oktober modtog den polske ambassadør i Budapest, Adam Willmann, instruktion fra Warszawa om straks at oversætte appellen, fordi den allerede næste dag skulle publiceres i de ungarske aviser.⁵ Ambassadøren overbragte den polske original og den ungarske tekst også til János Kádár, der var blevet udpeget til leder af Partiet for de Ungarske Arbejdere (MDP), samt til Imre Nagy, revolutionens ministerpræsident. Begge bad derpå Willman om at overbringe deres ”varmeste tak” for den store hjælp

⁵ OHA, interview nr. 571 med Adam Willman, daværende polsk ambassadør i Budapest, foretaget af János Tischler, 1991

til lederne af det polske broderparti. Den 29. oktober publicerede alle polske dagblade og det ungarske centralorgan ”Szabad Nép” (Frit Folk) PZPR’s appel til den ungarske nation, der var underskrevet af Gomulka og ministerpræsident Józef Cyrankiewicz. I appellen udtrykte disse deres beklagelse over blodsudgydelserne og de omfattende ødelæggelser i Budapest og opfordrede ungarene til hurtigst muligt at indstille den ”brodermorderiske kamp”. Videre hed det: ”Vi kender den ungarske nationale regerings program, programmet for et socialistisk demokrati, for forøgelse af velstanden, for dannelse af arbejderråd, for tilbagetrækning af de sovjetiske tropper fra Ungarn og for sovjetisk-ungarsk venskab på basis af det leninske princip om ligeberettigelse. Det ligger os fjernt at gribe ind i jeres indre anliggender. Men vi er af den opfattelse, at dette program varetager det ungarske folks og den samlede fredsløjrs interesser. (...) Vi står begge på samme side – på frihedens og socialismens side. (...) Må der herske fred i Ungarn, fredens og folkets enhed, der er så nødvendig for jer for at kunne virkeliggøre det omfattende program for demokratisering, fremskridt og socialisme, som jeres nationale regering har udstukket som mål.”⁶

Hvad der var særligt påfaldende for den polske partiledelses appel, var den sætning, hvor den på den ene side tilsluttede sig de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Ungarn og på den anden side anså et sådan skridt for uladsiggørlig i Polen. På tilsvarende krav kunne Gomulka i slutningen af oktober kun svare, at Ungarns geopolitiske situation var en helt anden end Polens, og at de, som krævede en sovjetisk tilbagetrækning også fra Polen, agerede til fordel for den indre og ydre reaktion, som havde til hensigt at udnytte situationen til egen fordel. Der skulle gå endnu nogle dage, henholdsvis ske nogle særlig betydningsfulde begivenheder, før Gomulka fandt sin passende og senere gennem mange år anvendte formel om de ”polske statsinteresser”.

Om aftenen den 29. oktober besøgte Gomulka Warszawas Tekniske Universitet, som i dagene under den ”polske oktober” havde været præget af ekstraordinære aktiviteter. Studenterne spurgte ham, om det ikke ville være nødvendigt

at forordne national sorg i Polen som udtryk for solidaritet med ungarene. Gomulka forkastede dette og erklærede, at det, som for tiden foregik i Ungarn, i sidste ende ville gå ind i den ungarske historie som en strålende og lykkelig begivenhed, og at Polen – bortset fra at landet udtrykte sin medfølelse med ungarene som følge af de menneskelige og materielle tab – ville glæde sig over, at ungarene havde brudt undertrykkelsens og slaveriets lænker. Endvidere ville man i henhold til mulighederne yde hjælp.⁷

Svaret syntes at tilfredsstille studenterne. At Gomulkas ord ikke kun drejede sig om fraser, viste ikke blot de forrige, men og også de efterfølgende dages begivenheder, da partiledelsen – ”i henhold til mulighederne” – bestrebte sig på at give ungarene politisk støtte. Den tillod, at den polske presse berettede objektivt og omfattende om den ungarske revolution, og at skrifter, appeller og telegrammer, som udtrykte tilslutning til begivenhederne, blev offentliggjort. Stiltiende tog partiledelsen pro-ungarske solidaritetsforanstaltninger og demonstrationer til efterretning. I byen Olsztyn i det østlige Polen kom det til den største gadedemonstration med titusind deltagere, som omdøbte den derværende ”Røde Armés Plads” til de ”Ungarske Oprøreres Plads”. I Wrocław blev der rejst en ungarsk fane med sort sørgefleur ved rådhuset. Det samme skete også på byens største fabrik. Dér ”rev fabriksarbejderne den røde stjerne ned og hejste i stedet det polske og det ungarske flag”. Myndighederne forhindrede heller ikke de frivilligt organiserede hjælpeaktioner, som bredte sig ud over hele landet, (bloddonationer, indsamling af penge, levnedsog lægemidler) til fordel for ”de ungarske brødre, der lider under en tragisk skæbne og kæmper for deres frihed”. Denne hjælp var den første og den mest omfattende udenlandske støtte til den ungarske revolution.

Samtidig, den 28. oktober 1956, sendte Gomulka en delegation til Budapest, som skulle skaffe sig førstehåndsinformationer. Endvidere skulle delegationen arbejde på at forhindre en yderligere ”højredrejning” af revolutionen og at få Nagy og Kádár til at standse yderligere foran-

⁷ Se Marcin Kula, *Paryz, Londyn i Waszyngton patrzana paz'dziernik 1956 r. w Polsce* [Paris, London og Washington ser på Polen i oktober 1956], Warszawa 1992, S. 140.

⁶ Szabad Nép 29.10. 1956.

dringsprocesser. Dette besøg gav tillige en gunstig anledning til at bekræfte Polens støtte til den ny ungarske ledelse og entydigt at fordømme, at den afsatte partichef Erno Gero havde tilkaldt sovjetiske tropper til ”genskabelse af den offentlige orden”. Delegationen bestod af viceudenrigsminister Marian Naszkowski og centralkomitékandidat Artur Starewicz. Disse førte endnu samme dag samtaler med medlemmer af den ungarske ledelse, frem for alt med Nagy og Kádár. Polakkerne sendte et flere siders, kodet notat til Gomulka. Dette hemmelige telegram indeholdt de ungarske samtalepartnerses usminkede situationsanalyse. Som delegationen berettede, ”kunne ingen fra partiledelsen påpege blot et centrum for reaktionen, ja ikke engang fakta, som vidnede om en decideret antikommunistisk eller antisocialistisk karakter i folkebevægelsen i hovedstaden.” Samtidig var de ungarske ledere enige i, at ”for hver dag og hver time kampene fortsætter, vil risikoen for, at det reaktionære og antikommunistiske afskum stiller sig i spidsen for oprørsbevægelsen, uundgåeligt stige.”

På grundlag af det, de to delegationsmedlemmer havde set i Budapest, kunne de overbevise den polske ledelse om, at den politiske løsning på den kort for inden opståede polske krise havde sparet deres land og deres parti for en katastrofe. For det stod dem klart, at i tilfælde af sovjetiske troppers indtog i Warszawa ville der være udbrudt en opstand, som PZPR ikke ville have kunnet kontrollere. En væbnet kamp på polsk jord ville sandsynligvis have revet op i de netop helede sår, som polakkerne var blevet tilføjet af Sovjetunionen under Anden Verdenskrig.

Den 29. oktober havde Starewicz og Naszkowski et møde på den sovjetiske ambassade med de sovjetiske topfunktionærer Anastas Mikojan og Michail Suslov, som imidlertid ikke kunne eller ville udtale sig klart om deres hensigter. De slog blot fast, at alt nu afhang af, om det ville lykkes regeringen Nagy at bringe begivenhederne under kontrol.⁸ Den 30. oktober vendte de to gesandter tilbage til Warszawa

og aflagde endnu samme dag beretning på politbureauet. Af lige så stor betydning var det imidlertid, at de begge mente, det var vigtigt at informere offentligheden. Starewicz stillede sig selv spørgsmålene, som kom de fra en reporter fra polsk radio. I sit svar på spørgsmålet om, hvad han havde set i Ungarn, konkluderede han i en overbevisning om, at virkeliggørelsen af Nagy-regeringens program ville kunne begynde efter de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Budapest.⁹

Det polske ”særstandpunkt”

Om formiddagen den 1. november 1956 mødtes Khrusjtjov, Malenkov og Molotov med en polsk delegation ledet af Gomulka i Brest ved den polsk-sovjetiske grænse. Den sovjetiske side informerede polakkerne om den forestående militære intervention i Ungarn, der var blevet besluttet i Moskva den 31. oktober. Da polakkerne ikke uden forbehold kunne acceptere, at en sådan krise – som den ungarske eller den ti dage tidligere opståede polske – ville blive ”løst” ved hjælp af en fremmed magts militære styrke, gav de udtryk for deres ”særstandpunkt”, ifølge hvilket begivenhederne i Ungarn drejede sig om indre anliggender, og at en intervention derfor ikke var tilladelig. Men samtidig anerkendte de den sovjetiske opfattelse, at der var en alvorlig risiko for en kontrarevolution i Ungarn.¹⁰ Som argument mod en intervention fremførte de yderligere, at Sovjetunionen måtte regne med en langvarig partisanrig i Ungarn. Sluttelig måtte polakkerne i mangel på alternativer tage den sovjetiske beslutning til efterretning, men anså

9 Archiwum Polskiego Radia i Telewizji [Polsk radios og fjernsyns arkiv], Polityczne Nagrania Archiwalne [Arkivet for politiske optagelser], 4351/3, Muzyka i Aktualnosci [Musik og aktuelt], 30.10. 1956.

10 Den sovjetiske delegation sendte fra Brest en telefonisk underretning om mødet til Moskva, ifølge hvilken der „ikke blev opnået fuldstændig overensstemmelse”. Polakkerne havde den mening, at det drejede sig om Ungarns indre anliggender, og at en intervention ikke var tilladelig. Reaktionen sig i Ungarn udviklede sig imidlertid også efter deres mening. Se Vjacseszlav Szereda/János M. Rainer (red.), *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról* [Beslutning i Kreml 1956. Diskussionen om Ungarn inden for det sovjetiske partipræsidium], Budapest 1996, S. 66.

8 Se János Tischler, *Lengyel szemmel 1956-ról. Interjú Artur Starewiczsel, a LEMP KB Sajtóirodájának egykori vezetőjével* [Om 1956 fra polsk perspektiv. Interview med Artur Starewicz, daværende leder af PZPR's pressebureau.], i: *Múltunk*, 37 (1992) 2 - 3, S. 278 - 279.

det for vigtigt, offentligt at give deres ”særstandpunkt” til kende.

Den sovjetiske position i Brest gav Gomulka en trumf på hånden, idet han fra da af entydigt kunne fremføre sine politiske overbevisninger uden at skulle gå taktisk frem, men i stedet påberåbe sig ”den polske stats interesser”. Disse inkluderede tilstedeværelse af sovjetiske tropper, medlemskab af Warszawapagten samt uforanderligheden af de i 1945 nytrukne grænser. Gomulka kunne således true det polske samfund med, at en tilsidesættelse eller krænkelse af ”den polskes stats interesser” ville kunne udlevere Polen til en lignende tragisk skæbne som Ungarns. Den eneste rigtige løsning i en sådan farefuld international situation var derfor, at folket stillede sig bag PZPR.

Formuleringen ”den polske stats interesser” optræder første gang i en appel af 1. november 1956 fra PZPR til den polske nation. Denne appel indeholder også det ”særstandpunkt”, som polakkerne denne formiddag havde fremsat over for Khrusjtjov i Brest. Betydningen af mødet fremgår af det forhold, at medlemmerne af PZPR’s politbureau – inklusive ”de tre fra Brest” – samledes få timer senere for at diskutere den ny udvikling i Ungarn. Politbureauet rådslog om den ”politiske situation i Ungarn og indmarchen af sovjetiske tropper” og traf ”en fordømmende stillingtagen i sagen om Sovjetunionens væbnede intervention i Ungarn”. I beslutningen til dagsordenen stod der også, at partiets standpunkt skulle offentliggøres i appellen til den polske nation, ifølge hvilken ”det ungarske folk skal i Ungarn drage omsorg for at beskytte og opretholde folkemagten og de socialistiske landvindinger, og dette spørgsmål ikke lader sig løse gennem en ydre intervention.”

Til at formulere denne appel, hvis mål det var ”at hælde koldt vand ud over overhede polske hoveder” (på dette tidspunkt nåede sympatierklæringerne for ungarerne deres højdepunkt i det polske samfund), blev der nedsat en redaktionskomité under politbureauemedlem Jerzy Morawski, og teksten blev efter Gomulkas godkendelse den følgende dag offentliggjort i de polske aviser.¹¹ Det afsnit, der forholdt sig til

Ungarn, fordømte den tidligere ungarske parti-ledelse, der havde modsat sig arbejderklassens vilje og nationens flertal, og i stedet for at have indledt en demokratisering kaldte sovjetiske tropper til hjælp den 23. oktober. Appellen betone den voksende reaktionære og kontrarevolutionære fare, påpegede den kaotiske karakter af situationen i Ungarn og nævnte ”reaktionære banders” selvjustits og de bestialske mord på kommunister. De reaktionære kræfter, som ville drive Ungarn ud i en katastrofe, blev entydigt fordømt. Samtidig gav appellen udtryk for det håb, at den ungarske arbejderklasse og de arbejdende masser ville være i stand til at forene sig og at afværge det ”reaktionære attentat”. Endvidere blev der givet plads til den beslutning om afvisning af udenlandsk intervention, som var blevet formuleret på politbureauet.

Herefter fulgte en konstatering af, at den sovjetiske hær havde enheder stationeret på polsk territorium for at sikre forsyningslinierne til tropperne i DDR, som befandt sig dér i henhold til Potsdam-aftalen. Følgelig kunne en tilbage-trækning fra Polen først finde sted, når der var indgået en fredsaftale med Tyskland, eller når alle fire stormagter havde trukket deres tropper ud af Tyskland. Ved siden af sikring af forsyningsvejene beskyttede tilstedeværelsen af sovjetiske tropper den polske vestgrænse mod tysk revisionstrang. Betingelserne for og forholdene omkring den sovjetiske tilstedeværelse skulle i fremtiden reguleres gennem passende retslige forordninger, om hvilke den polske ledelse ville indgå en aftale med den sovjetiske regering. I erkendelse af de internationale forhold ville kravet om en sovjetisk troppetilbagetrækning være i modstrid med den polske stats fundamentale interesser. Den aktuelle fase krævede ikke demonstrationer og forsamlinger, men derimod ro, disciplin og ansvarsbevidsthed: ”Det er øjeblikkets vigtigste befaling.”

Trods alle indikationer på, at den væbnede sovjetiske intervention i Ungarn var ved at begynde, gav det polske udenrigsministerium den 2. november ambassadør Willman instruktion om, at han på Nagys anmodning om hjælp fra dagen før skulle svare, at den polske ledelse håbede, at Warszawas officielle standpunkt,

11 OHA, interview nr. 473 med Jerzy Morawski, daværende medlem af PZPR’s politbureau, foretaget af János Tischler,

sådan som det var formuleret i PZPR's appel, og hvoraf det fremgik, at "det ungarske folk må i Ungarn drage omsorg for beskyttelsen og oprettholdelsen af folkemagten og de socialistiske landvindinger og at dette spørgsmål ikke lader sig løse gennem en ydre intervention", udgjorde en hjælp til Ungarn.

Om aftenen den 2. november nåede et kodet telegram fra Willman den polske hovedstad. Heri bad den ungarske regering om Polens støtte til, at der kunne finde forhandlinger sted i Warszawa mellem regeringsdelegationer fra Ungarn og Sovjetunionen om regulering af relationerne og om stationering af sovjetiske tropper i Ungarn. Det var åbenbart, at man fra ungarske side i diskussionen af disse spørgsmål forudså kravet om tilbagetrækning af de sovjetiske tropper; et krav, som PZPR's ledelse i relation til Polen knap et døgn tidligere på ny, umisforståeligt for enhver og principielt havde forkastet. Den polske ledelse svarede inden for halvanden time: Hvis det var acceptabelt for begge parter, så gav den polske regering sin støtte. Så snart der var opnået enighed om tidspunktet for forhandlingerne, ville man også informere offentligheden. Ved på denne måde at opfylde den ungarske regerings anmodning gjorde PZPR's politibureau på ny "særstandpunktet fra Brest" gældende.

Natten til den 4. november indtraf et telegram fra Willman, hvori den polske ambassadør berettede om sin samtale med Nagy tidligt på eftermiddagen den 3. november. Trods den tilsyneladende stadige mere udsigtsløse situation forsøgte Nagy at udnytte enhver mulighed for at skabe afspænding i den politiske situation. Da han antog, at ærkebiskop József Mindszenty¹² muligvis ville "optræde i reaktionær ånd", bad han den polske regering om at bevirke, at den genindsatte kardinal Stefan Wyszyński, den polske kirkes overhoved, "lagde et passende pres på Mindszenty for at få reduceret spændingerne i Ungarn".¹³ Næste akt i den "ungarske tragedie",

den (anden) sovjetiske intervention, der blev indledt tidligt om morgenen den 4. november, og hvis mål var en endegyldig nedkæmpelse af den ungarske revolution, gjorde også denne anmodning meningsløs.

Gomułka anså ud fra egen interesse Ungarns frigørelse fra den sovjetiske indflydelsessfære for utilladelig, men kunne imidlertid kun vanskeligt billige den sovjetiske intervention og nedkæmpelse af den ungarske revolution. Det skyldtes blandt andet, at Polen to uger tidligere ligeledes var blevet klar over risikoen for en militær intervention, og ikke mindst at Sovjetunionens væbnede optræden i Budapest få dage tidligere var blevet entydigt fordømt i PZPR's appel til den ungarske nation af 28. oktober. Forandringerne i Polen havde nået deres højdepunkt under det 8. plenum for PZPR's centralkomité fra 19. til 21. oktober. Fra da fa bestræbte den ny og endnu svage partiledelse sig på at dæmpe den anspændte situation i landet og at stabilisere sin egen position.

Gomułka tog alt, hvad Khrusjtjov havde sagt i Warszawa den 19. og 20. oktober, for pålydende. Men han var også klar over, at PZPR alene, trods den faktiske – og, som det senere skulle vise sig, kun forbigående – massestøtte, som det dengang nød, og som var enestående i de "folkedemokratiske" lande, uden Sovjetunionens militære tilstedeværelse ikke ville være i stand til at fastholde sit eneherredømme. Dette aspekt ønskede han at regulere med retslige garantier i en polsk-sovjetisk aftale. (En sådan aftale blev sluttelig underskrevet i Moskva i midten af november.) Det var yderligere en realitet, at Sovjetunionen var eneste garant for den ny polske vestgrænse, der var blevet trukket i Potsdam i 1945, og at der – helt bortset fra al officiel propaganda – dengang uden tvivl eksisterede territoriale revisionskrav i Tyskland, som udgjorde en trussel for Polen. Denne fare såvel som den blodige nedkæmpelse af den ungarske revolution udnyttede Gomułka i efteråret og vinteren 1956 til at konsolidere sin magt. Det drejede sig i første række om at fastholde den af den østlige nabo garante-

12 Den konservativ-monarkistisk indstillede Mindszenty var i slutningen af 1948 blevet arresteret og idømt livsvarigt fængsel som „modstander af kommunismen“. Han blev løsladt i oktober 1956 i forbindelse med revolutionen.

13 Pragmatismen hos kardinal Wyszyński, som netop var blevet løsladt efter flere års husarrest, viste sig i efteråret 1956 ved, at han – i bevidsthed om landets interesser og nødvendigheden af at bevare den sociale fred – stillede sig på Gomułkas side. Når situationen krævede det, var Wyszyński

altid indstillet på at indgå en aftale med den kommunistiske magt, uden at han dog opgav sine grundprincipper. Denne fleksible, men samtidig også bestemte politik var årsagen til, at den katolske kirke forblev en betydende kraft over for ledelsen i PZPR.

rede ”uafhængighed”, og - så vidt det var muligt - at udvide den, at fjerne resterne af Stalin-tiden og at give den socialistiske opbygning i Polen – under mottoet om ”den polske vej til socialisme” – en national karakter.

Derfor begrænsede Gomułka sig den 4. november i al væsentlighed til at betone, at eksisterende realiteter måtte tages til efterretning. Som følge heraf besluttede PZPR's politbureau, som kun var samlet på grund af det ”ungarske anliggende”, endnu samme aften, at den polske repræsentant ved de Forenede nationer skulle stemme imod det amerikanske beslutningsforslag, som fordømte den sovjetiske intervention.

Distance til Kádár-regeringen

I december 1956 blev den officielle polske stillingtagen med hensyn til vurderingen af begivenhederne i Ungarn styrket. Standpunktet bestod af to dele. I første del blev nødvendigheden af den sovjetiske intervention den 4. november på ingen måde bestridt – også selv om dette skridt blev ”dybt beklaget”. Partiledelsen var af den mening, at interventionen havde været et uundgåeligt onde. Den havde forhindret, at ”reaktionen” i Ungarn var kommet til magten, hvilket ville have medført en meget stor fare for alle socialistiske lande.

Det var i anden del af vurderingen, at den polske ledelse klart adskilte sig fra andre stater i Sovjetblokken. Mens de sidstnævnte næsten udelukkende henførte begivenhederne i Ungarn til den ”ydre og indre reaktion”, var begivenhederne i Ungarn efter polsk mening det sørgelige resultat af en forbryderisk og forkert politik, som frem til sommeren 1956 var blevet ført af generalsekretær Mátyás Rákosi, der havde betegnet sig selv som ”Stalins bedste ungarske elev”. Bægeret var altså blevet fyldt over årene, indtil det endelig løb over. De øvrige broderpartier placerede udelukkende skylden hos systemfjendtlige grupper, altså ydre faktorer, og afviste grundlæggende enhver indrømmelse af fejl hos det kommunistiske parti henholdsvis partier.¹⁴

Selv om Gomułka skarpt fordømte Nagys politiske skridt i de første november dage – især udtrædelsen af Warszawapagten –, så kritiserede han kategorisk hensigten om at drage den ungarske ministerpræsident og hans politiske støtter til ansvar. I maj 1957 besluttede han sig for et skridt, som næppe en eneste af de øvrige kommunistiske partiledere ville have foretaget: Han protesterede over for Khrusjtjov. Det var ikke politisk enighed med Nagy, som havde fået Gomułka til at tage dette skridt (han betragtede snarere Nagy som en ”revisionist”), med derimod frygten for en tilbagevenden til gamle politiske fremgangsmåder, altså de under Stalin udbredte metoder til fysisk at tilintetgøre politiske modstandere, som han selv havde været tæt på at blive offer for.

Næsten samtidig med at ledelsen af PZPR forkyndte kampen mod den politiske revisionisme, nåede et hemmeligt og kodet telegram fra Willman i Budapest til Warszawa. Heraf fremgik det, at Nagy var blevet bragt tilbage til Budapest, og at der blev truffet forberedelser til en proces.¹⁵ En uge senere rejste en polsk delegation under ledelse af Gomułka og Cyrankiewicz, uden at det blev bemærket af offentligheden, til Moskva for at afklare spørgsmål, som i forbindelse med den sovjetisk-polske aftale af november 1956 stadig stod åbne, eller som der var uenighed om.

I forbindelse med forhandlingerne bragte den polske førstesekretær nærmest en passant sagen med Imre Nagy op. Han argumenterede mod den forestående proces med dens politiske skadelighed og den internationale ophidselse, som kunne forventes, og fremhævede, at ”Nagy med al sikkerhed ikke har været en imperialistisk agent”. På grund af Khrusjtjovs afvisende holdning forsøgte Gomułka yderligere at beskytte den tidligere ungarske ministerpræsident med det argument, at han, hvis han i realiteten havde været en forræder, vel næppe alene havde været i stand til at styre udviklingen og at træffe beslutninger i alle spørgsmål. (Cyrankiewicz bemærkede, at Nagy vel også ville være blevet henrettet i tilfælde af, at kontrarevo-

ny politik efter PZPR's 8. plenum.

14 Gomułka fremsatte ved enhver lejlighed dette officielle standpunkt – med ubetydelige ændringer – på de møder for partiaktivister i Warszawa og regionalt, som blev afholdt i december 1956. Møderne blev afholdt for at diskutere den

15 Se János Tischler, *Egy 1957. májusi lengyel követjelentés Budapestrol* [En polsk ambassadørmeddelelse fra Budapest i Mai 1957], i: *Népszabadság* vom 13.2. 1993.

lutionen havde sejret.) Men Gomulka's intervention gav ikke noget resultat.

János Kádár, der af Moskva var blevet udpeget til ny ministerpræsident i Ungarn, blev efter dette indgreb - skulle han overhovedet have haft tvivl om den polske ledelse stillingtagen - orienteret om den negative polske holdning. Mikojan, som deltog i det polsk-sovjetiske møde i maj 1957, meddelte Kádár den opfattelse, som Gomulka havde givet udtryk for over for Khrusjtjov.¹⁶ Kádár's misbilligelse steg yderligere, fordi den polske ledelse ikke blot havde intervereret til fordel for Nagy (og oven i købet i Moskva og ikke i Budapest), men også havde undladt at imødekomme hans invitation om at komme til Budapest. Denne adfærd så Kádár som tegn på, at Gomulka ikke anså ham for en "selvstændigt" handlende person.

Polens officielle holdning over for Kádár-regeringen afveg fra det, der skete i kulisserne. Siden november 1956 havde den polske udenrigspolitik i relation til Ungarn - i begyndelsen uden udarbejdet koncept - set det som sin vigtigste opgave på den ene side at give afkald på en vurdering af de ungarske begivenheder og på den anden side at bidrage til en konsolidering af Kádár-regeringens position ved hjælp af økonomisk bistand og international politisk støtte. I overensstemmelse hermed besluttede den polske ledelse den 24. november 1956 - efter ønske fra den ungarske regering og trods den vanskelige økonomiske situation i Polen - at yde Budapest hjælp i form af varer til en værdi af 100 millioner złoty. Samtidig gik ledelsen af PZPR ind for at holde en lav profil i de officielle polsk-ungarske relationer. Hermed gjorde den Kádár-regeringen det umisforståeligt klart, at den ikke var indforstået med den nådesløse gengældelsespolitik og den praktiserede terror mod revolutionens aktører, som blev udført af det Ungarske Socialistiske Arbejderparti (USAP) - det af Kádár i december 1956 stiftede efterfølgerparti for MDP.

Epilog 1958

Henrettelsen af Imre Nagy og hans politiske støtter i juni 1958 medførte dyb bestyrtelse i Warszawa. Gomulka måtte tro, at Kádár havde ført ham bag lyset, og talte om et skændigt mord.¹⁷ Ifølge de daværende rygter havde han under sit besøg i maj 1958 fået det løfte af Kádár, at hvis det blev til en proces, ville der under ingen omstændigheder blive afsagt dødsdomme. PZPR billigede hverken processen mod Nagy eller den måde, hvorpå den forløb, og fordømte internt begivenheden. Samtidig ville det ikke risikere at komme i modsætning til de øvrige lande i sovjetblokken.

Sommeren 1958 var allerede langt væk fra efteråret 1956. I sin Gdańsk-tale den 28. juni 1958 lod Gomulka ingen tvivl være åben og gjorde - i det "politiske pragmatismes" tegn - nu helt den officielle ungarske holdning til Nagy-processen til sin egen. Ledelsen i PZPR mente, at med Gdańsk-talen var spørgsmålet om bedømmelsen af den ungarske revolution i 1956 bragt ud af verden. Men den ventede forgæves på, at folk i Polen ville glemme begivenhederne.

Da 1956-begivenhederne i Ungarn blev genoplivet i Polen i oktober 1981, blev disse benyttet til at afskrække fagforeningen Solidarność og det polske samfund med henvisning til den blodige nedkæmpelse af den ungarske revolution.

16 Se Magdolna Baráth/Zoltán Ripp (red.), *AMagyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezeto testületeinek jegyzokönyveje* [Protokol for den provisoriske ledelse for det Ungarske Socialistiske Arbejderparti], Bd. 4, Budapest 1994, S. 260.

17 OHA, interview nr.572 (note 3).